

Інститут педагогіки АПН України

На правах рукопису

Остапівська Тетяна Петрівна

**Форми організації позакласної
навчально-виховної діяльності
учнів у педагогічній спадщині
В. О. Сухомлинського**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

Автореферат
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ 1996

АВ 34.635

Дисертацію є рукопис.

Робота виконана у Волинському державному університеті
імені Лесі Українки

Науковий керівник

кандидат педагогічних наук,
доцент
Коваленко Валентина Максимівна

Зфійційні опоненти

доктор педагогічних наук,
професор
Коваль Лариса Григорівна;
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Бондэр Людмила Семенівна

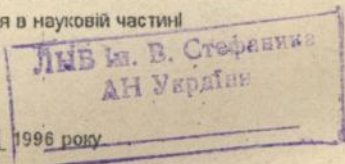
Провідна організація

Рівненський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться 24 травня 1996 року
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою:
252001, Київ, вул.Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині
Інституту педагогіки України.

Автореферат розісланий 23 квітня 1996 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П. Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Освіта є запорукою суспільного прогресу. Нею забезпечується всебічний розвиток людської особистості, її талантів, здібностей.

Існуюча в Україні система освіти, визначається у Державній національній програмі "Освіта. Україна XXI століття", перебуває у кризовому стані. Він визначається невідповідністю знань запитам особистості, суспільним потребам та світовим стандартам. Завдання ліквідувати наявні диспропорції покладаються на школу. Проте ринкові реалії з притаманною їм конкуренцією вимагають, щоб кожний індивід володів сумою знань, яка набагато ширше виходить за межі шкільної програми. Для примноження творчого потенціалу особистості, формування її культури, розвитку природних задатків, розумових і фізичних здібностей повинні існувати альтернативні джерела всебічного збагачення людської істоти. Важливим засобом організації додаткової освіти є позакласна робота. У наш час, коли за фінансової скрути закриваються молодіжні клуби, кімнати школяра, скорочуються посади педагогів-організаторів, організація змістовної позакласної роботи є вирай необхідною.

Позакласна робота - це спеціально організовані позакласні заняття, які сприяють формуванню гармонійно розвинутої особистості, поглибленню знань, розвитку умінь і навичок, забезпечують повноцінний відпочинок школярів.

В Україні існує багатий досвід організації позакласної роботи. Історико-педагогічна наука впродовж багатьох віків нерозривно пов'язана з історією вітчизняної культури. Тому питання навчально-виховної діяльності в цілому і позакласної роботи зокрема були предметом прямої або опосередкованої уваги філософів, письменників, педагогів та відомих громадських діячів. Теоретичні розробки і методичні поради, присвячені даній проб-

земі, висвітлювалися у наукових публікаціях, художніх творах, публіцистичних статтях, листах Г. С. Ошовороди, К. Д. Ушинського, М. І. Пирогова, Лесі Українки, І. П. Франка, М. М. Коцюбинського, А. С. Макаренка.

У сучасних науково-педагогічних дослідженнях В. О. Вілюсової, Л. Р. Волотіної, Д. І. Латининої, Н. Я. Волошиної, В. В. Вульфа, В. В. Вульфої, Г. А. Глухової, А. Г. Глушенко, О. В. Кутьєва, Т. І. Суренко розглядаються різноманітні аспекти організації позакласної роботи. Окремі питання теоретико-методичного характеру були предметом дисертаційних розробок Н. І. Антонюк, Є. А. Бикової, А. А. Галенки, Ж. Готдаєва, І. Я. Гришай, С. Н. Дмитрієва, Л. Г. Єфимової, Н. А. Вічненка, М. Д. Зубалія, Л. Ф. Каразян, М. М. Наумчук, Н. В. Попкова, М. М. Чепіль.

Найбільш широко, повно і вичерпно позакласні форми роботи розкрито у науково-педагогічній спадщині відомого українського вченого Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970).

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського носить багатограничний характер. На переломних етапах суспільного розвитку діяльність педагога піддавалася безпідставним, необгрунтованим звинуваченням. Спростуванням їх є життєдайність його ідей у шкільній практиці і наукових дослідженнях. У минулому і в наш час підготовлено ряд дисертаційних розробок, присвячених різноманітним аспектам педагогічного доробку вченого.

Грунтовно розроблені В. О. Сухомлинським питання розумового, морального, естетичного, сімейного, трудового виховання школярів були предметом дослідження М. Г. Вазилевич, Л. С. Бондар, Т. Г. Будняк, В. О. Люскутова, О. С. Соколовської. Дисертаційні роботи Л. А. Абрамової, М. Библіка, А. С. Біка, Е. Гартман, Л. Міжкова, І. Є. Остапівського, Л. М. Петрук, Р. О. Повінкевича, З. М. Шевченко, Р. Штайнік, присвячені вивченню громадського, природоохоронно-

го, патріотичного і гуманістичного виховання.

Педа-згічна творчість В. О. Сухомлинського інтенсивно досліджується зарубіжними вченими - Польщі (М. Библик), Болгарії (Д. Мілков), ФРН (У. Грош, Е. Гартман), Греції (Х. Франгос).

Цінним для розуміння педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського є праці вітчизняних вчених М. Я. Антонця, В. І. Вондара, Н. П. Калениченко, О. Р. Мазуркевича, О. В. Сухомлинської, О. Я. Савченко, М. Д. Ярмаченка.

Проте цілісне і системне дослідження теоретичних положень і практичних рекомендацій В. О. Сухомлинського, присвячене поза-класним формам навчання і виховання школярів, у педагогічній літературі відсутнє.

Виходячи із соціальної значимості і науково-педагогічної актуальності даної проблеми було вибрано тему дисертаційного дослідження: "Форми організації позакласної навчально-виховної діяльності учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського".

Об'єкт дослідження - позакласна діяльність учнів загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження - позакласні форми навчально-виховного процесу у педагогічному доробку В. О. Сухомлинського.

Мета дослідження - проаналізувати педагогічні погляди В. О. Сухомлинського на сутність, специфічні ознаки, зміст поза-класних форм навчально-виховного процесу, їх використання у сучасній теорії та практиці.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати головні тенденції розвитку поза-класних форм навчання і виховання у вітчизняній педагогічній науці;
- розкрити сутність, значення та специфічні ознаки поза-класної роботи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського;
- виявити і систематизувати поза-класні форми навчально-

виховної роботи у педагогічному доробку В. О. Сухомлинського;

- узагальнити досвід творчого використання ідей В. О. Сухомлинського про позакласні форми навчально-виховного процесу у сучасній шкільній теорії і практиці.

Методологічною основою дослідження є філософські положення про місце і роль історичного досвіду в розвитку наукових знань, про залежність суспільного прогресу від рівня пізнання та реалізації положень класичної педагогіки.

Методи дослідження. В основу дослідження було покладено такі методи: теоретичний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення і систематизація здобутих фактів та іншого інформативного матеріалу.

Джерела дослідження. Джерельну базу дослідження склали наукові, педагогічні праці, художні твори (казки, оповідання, притчі та інші) В. О. Сухомлинського; статті, надруковані в періодичній пресі; епістолярна спадщина великого педагога; магнітофонні записи; архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України) та матеріали меморіально-педагогічного музею В. О. Сухомлинського при Павлівській середній школі (Кіровоградська область); історико-педагогічна література в досліджуваній проблематиці; книги, статті, спогади про В. О. Сухомлинського.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті змісту, специфічних ознак позакласних форм навчання і виховання, їх реалізації в педагогічній концепції В. О. Сухомлинського.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні необхідності системного підходу до організації позакласної роботи (на прикладі творчості В. О. Сухомлинського), визначенні провідних тенденцій розвитку позакласної діяльності, розкритті життєздатності й перспективності ідей вченого.

Практичне значення. Теоретичні узагальнення і конкретні методичні рекомендації дозволять педагогам, методистам і керівникам шкіл враховувати і використовувати досвід В. О. Сухомлинського при організації та проведенні позакласної роботи; положення і висновки дисертації можуть бути творчо використані при складанні навчальних планів, програм, спецкурсів, створенні підручників і посібників в педагогіки, в лекційно-методичній роботі.

Вірогідність положень і висновків дисертації забезпечена науковою обгрунтованістю вихідних позицій дослідження; системним аналізом теоретичного і емпіричного матеріалу; застосуванням взаємопов'язаних методів науково-педагогічного пошуку, адекватних проблемі, предмету і завданням; об'єктивною оцінкою процесу; перевіркою впровадженням у роботу шкіл України.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у виступах і обговореннях на міжнародних та міжрегіональних науково-практичних конференціях: "Проблеми формування особистості вчителя та шляхи його підготовки до всебічного розвитку учнів" (Луцьк, 1989); "Фізичне виховання і спортивна підготовка молоді" (Луцьк, 1991); "Творче використання народної пісні і музики в процесі музичного виховання школярів" (Луцьк, 1992); на наукових конференціях професорсько-викладацького складу (Луцьк, 1992 і 1993); "К. Д. Ушинський і сучасна педагогічна наука" (Луцьк, 1994); на Перших Всеукраїнських педагогічних читаннях "Освітньо-виховні ідеали В. О. Сухомлинського у контексті сучасності" (Київ-Луцьк, 1994), а також на засіданнях кафедри педагогіки Волинського державного університету імені Лесі Українки, на курсах підвищення кваліфікації учителів, в лекційно-методичній роботі з працівниками освіти.

- наукове обґрунтування генезису поняття "повакласні форми навчально-виховного процесу";

- розроблені та науково обґрунтовані В. О. Сухомлинським форми організації повакласної навчально-виховної діяльності учнів;

- умови та шляхи творчого впровадження досвіду В. О. Сухомлинського про форми організації повакласної навчально-виховної роботи учнів в діяльності сучасних навчальних закладів.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання, методологічна основа, джерела дослідження, сформульовані його наукова новизна, теоретична і практична значимість, викладено зміст положень, що вносяться на захист, наведено дані про апробацію результатів.

У першому розділі - "Теоретичні основи повакласних форм навчально-виховної діяльності, їх наукова розробка у працях В. О. Сухомлинського" - розкрито найбільш суттєві ідеї, обґрунтовані видатними українськими філософами, письменниками, педагогами та відомими громадськими діячами Г. С. Сковородою, К. Д. Ушинським, М. І. Пироговим, Лесею Українкою, І. Я. Франком, М. М. Коцюбинським, А. С. Макаренком, які мали важливе значення для розвитку теорії і практики повакласних форм навчально-виховного процесу.

Великий внесок у розвиток класно-урочної системи зробив відомий український філософ, письменник і педагог Г. С. Сковорода. Ним було апробовано у педагогічній діяльності і узагальнено у наукових працях та епістолярній спадщині такі форми повак-

ласної роботи - екскурсії, листування, додаткові, а також гурткові заняття.

Особливо великого значення позакласній діяльності школярів надавав К. Д. Ушинський. Робота учня на уроці, на його думку, повинна знайти своє логічне продовження у системі впливів "розуму на розум, моральності на моральність, характеру на характер".¹ Ефективними формами реалізації системи впливів у педагогічній концепції К. Д. Ушинського були ігри, екскурсії, трудова і гурткова діяльність.

Науково-переконливо важливість позакласної діяльності довів М. І. Пирогов. У його педагогічних працях найважливіші форми позакласної роботи репрезентовані літературними вечорами, додатковими заняттями, бесідами.

Справи освіти рідного народу були об'єктом дослідження української поетеси і громадського діяча Лесі Українки. Уважне вивчення її спадщини розкриває нам багату скарбницю педагогічних ідей, порад і рекомендацій, спрямованих на успішну реалізацію позакласних форм навчання і виховання. Аналіз її педагогічних поглядів показав, що в організації навчання і виховання в позаурочний час Леся Українка велику увагу приділяла гуртковій роботі та позакласному читанню.

До відомих вчених минулого, які внесли значний вклад у розвиток української педагогічної науки, належить письменник і громадський діяч Іван Якович Франко. Крім численних художніх творів, досліджень в літературознавстві, філософії, політичній економії та історії, він написав понад сто наукових і публіцистичних праць.

1. Ушинський К. Д. Проект учительської семінарії // Вибр. пед. тв. : В 2 т. - К. : Рад. школа, 1983. - Т. 2. - С. 41.

тичних робіт, присвячених навчанню та вихованню. В них Іван Якович розглядає широке коло педагогічних проблем: розвиток освіти в Україні в кінці ХІХ на початку ХХ ст., зміст, методи та поакласні форми організації навчально-виховної діяльності педагога в підлітках.

Враховуючи те, що наука повинна йти в парі з розвинутим тілом, І. Я. Франко найважливішими формами поакласної роботи вважав поакласне читання, гімнастику, гру в теніс, ходьбу на лижах, біг на ковзанах, екскурсії і походи по рідному краю.

Плідна літературно-громадська діяльність та досвід педагогічної роботи і виховання власних дітей дозволили М. М. Коцюбинському піднятися на вершини художньої та педагогічної творчості. Цінною формою поакласної роботи М. М. Коцюбинський вважав екскурсії. Ним було обгрунтовано важливість цієї форми навчально-виховного процесу, методика їх проведення та класифікацію на інгородні, місцеві та групові. Ефективними формами поакласної роботи були також поакласне читання та літературні вечори.

Органічною частиною педагогічної теорії і практики в організації поакласної роботи є досвід А. С. Макаренка. Основною ланкою в поакласній роботі педагога були гуртки. В навчальних закладах, якими він керував, їх було багато. Всі вони об'єднувалися у єдине ціле клубом. Робота клубу будувалася за трьома напрямками: 1) клубно-виробничим; 2) спортивним; 3) відпочинку і загального розвитку. Окрім гуртків, важливою формою поакласної роботи були туристичні походи. Отже, туристичні походи і гурткова робота були ефективними формами організації поакласної роботи у А. С. Макаренка.

Важливе місце поакласній роботі відводилося і в науково-педагогічній діяльності відомого педагога В. О. Сухомлинського.

Що роботу він розглядав як спеціально організовані позакласні заняття, які сприяли формуванню гармонійно розвинутої особистості, поглибленню знань, розвитку умінь і навичок, забезпеченню повноцінного відпочинку школярів.

Позакласна робота у В. О. Сухомлинського була багатограниним процесом. Її ефективність забезпечувалася чіткою педагогічною системою. Необхідною умовою існування цієї системи була наявність рівноманітних елементів, об'єднаних між собою в єдине ціле. Такими складовими елементами в системі позакласної роботи у Павлівській середній школі були взаємодіючі специфічні ознаки - суспільна значимість, добровільність, самодіяльність, ініціативність, ігрова діяльність, романтика, дослідницький характер позакласної роботи, рівноманітність, врахування вікових та індивідуальних особливостей, планування, а також групові, індивідуальні та масові форми цієї діяльності. Структурна цілісність даної системи та комплексний характер взаємодії компонентів забезпечували максимальний педагогічний ефект позакласної роботи. Виходячи з того, що позакласна робота є важливим технологічним чинником навчально-виховної діяльності, В. О. Сухомлинський вважав її невід'ємною частиною всього педагогічного процесу і логічним продовженням урочної. Свідченням цього були дві програми розумового виховання.¹ Проте, на відміну від навчальних занять, їй були притаманні певні специфічні ознаки. Однією із них у педагогічній системі В. О. Сухомлинського була добровільність. Учений вважав, що учень повинен сам вибирати справу, яка найбільше відповідає його нахилам і здібностям. Цей вибір, на думку В. О. Сухомлинського, повинен по-

1. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибр. твори:

чинатися в приходом дитини в школу і тривати в середньому до У-У1 класу.

Разом в тим педагог застерігає, що добровільність не означає хаотичного кидання дитини в однієї сторони в іншу, в одного гуртка до іншого. Якщо учень не може або не хоче самостійно визначитися із своїми захопленнями, педагог повинен запропонувати йому ту галузь, де він може досягнути хоча б невеликого успіху. Відчувши навіть незначний успіх, школяр утверджував свій вибір.

Отже, добровільність вибору позакласної роботи в Павлівській школі досягалася наданням учням тривалого часу для її вибору і тактовним висококваліфікованим керівництвом з боку педагогів.

Окрім добровільності, позакласна робота у Павлівській школі велася і на основі самодіяльності та ініціативності учнів. Це, насамперед, виявлялося у керівництві старшокласниками гуртковою роботою молодших школярів, організації відпочинку, розподілі зароблених коштів.

Слід відзначити, що поряд з ініціативою та самодіяльністю школярів в організації позакласної роботи широко використовувалися ігрові форми роботи, романтика, дослідницький характер позакласної роботи.

Дослідження педагогічного доробку павлівського педагога дає усі підстави стверджувати, що під час організації і проведення позакласної роботи він враховував вікові та індивідуальні особливості її учасників.

Виявленню індивідуальних особливостей сприяли багаточисельність і різноманітність напрямів позакласної роботи. Учні могли виявити свої нахили у гуртковій діяльності, рослинництві, технічній творчості, будівельній справі, догляді за твари-

нами.

Поважасна робота в Павлівській школі була побудована також з врахуванням вікових особливостей учнів. Так, науково-предметні гуртки починали створюватися в учнів У1-У11 класів, іноді з п'ятикласників і буди, як правило, одновіковими.

Гуртки трудової творчості - технічні, сільськогосподарські будувалися за віковим принципом. Серед них були гуртки юних механізаторів 111-1У класів, юних механізаторів У-У1 класів, юних радіотехніків У1-У111 класів, юних садівників 1-11 класів, юних садівників 111-1У класів, юних селекціонерів У-У11 класів, юних механізаторів У111-Х класів та інші.³

Враховувалися вікові особливості і у суспільно корисній позакласній роботі.

Крім вікових та індивідуальних особливостей, В. О. Сухомлинський під час організації та проведення позакласної роботи враховував статеві особливості розвитку учнів. Виходячи з того, що дівчатка розвиваються на рік-два скоріше, ніж хлопчики, він створював гуртки, особливо літературні, де спілкувалися б 12-13-річні дівчатка і 13-14-річні хлопчики. "Обговорення книжок, вистав, фільмів, що проводиться разом з хлопцями, по суті, їхніми ровесниками за фізичним і психологічним розвитком, сприяє формуванню й утвердженню в дитячих душах правильної інтелектуально-моральної оцінки почуттів".⁴

Специфічною ознакою позакласної роботи було й те, що вона носила плановий характер і мала суспільне спрямування.

Творчо використовуючи ідеї видатних вітчизняних педагогів, постійно збагачуючи власний досвід науково-педагогічною

1. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Збір. твори: В 5 т. - К.: Рад. школа, 1976-1977. - Т. 1. - С. 352.

діяльністю, В. О. Сухомлинський розкрив сутність і показав важливість позакласної роботи у справі навчання та виховання школярів.

У другому розділі "Реалізація позакласних форм навчання і виховання у практичній діяльності В. О. Сухомлинського та використання його ідей у сучасній школі" висвітлюється використання педагогом масових, індивідуальних та групових форм позакласної навчально-виховної роботи, а також розкривається досвід впровадження його ідей у практику роботи загальноосвітньої та вищої школи.

Система позакласної діяльності у педагогічній концепції В. О. Сухомлинського забезпечувалася масовими та індивідуальними формами роботи. Ці форми перебували у логічному взаємозв'язку. Так, індивідуальні форми були підпорядковані максимальному забезпеченню інтересів кожної особистості. Цій меті служили індивідуальні бесіди, колекції грамплатівок, збір репродукцій картин, словесні скриньки, особисті бібліотеки школярів та індивідуальне читання. Масові форми були репрезентовані вечорами, ранками, диспутами, загальношкільними святами, предметними олімпіадами, листуванням, іграми, екскурсіями, туристичними походами, шкільними музеями, стінною пресою, висловками, бесідами, комплексом позакласної роботи, пов'язаної з продуктивною працею (самообслуговуванням, виконанням роботи для школи, озелененням, працею на полях і фермах колгоспу).

Однією з найбільш поширених форм позакласної роботи з учнями були вечори та ранки. У школі проводилися літературно-творчі вечори, "вечори книжки", ранки улюбленого твору, виразного читання, а також ранки, присвячені окремим творам живопису, музичні вечори, вечори з іноземної мови, математики та історії, вечори наукових знань, вечори запитань та відповідей. Вечори

Юних мислителів. Важливе значення цих вечорів було в тому, що вони стимулювали індивідуальну позакласну діяльність школярів і були тісно зв'язані з диспутами, які відбувалися у школі.

Окрім диспутів у Павлівській середній школі використовувалися інші форми позакласної навчально-виховної роботи - вечори запитань і відповідей, вечори наукових знань для населення.

Багато форм позакласної роботи стали традиційними. До них відносилися Свято першого і останнього дзвоника, весняне й осіннє Свята матері, Свято дівчат, весняні свята - Свято пісні, Свято птахів, весняне та осінні Свята квітів. Окремо святкували Свято троянди і польових квітів, Свято Новорічної ялинки, зямове Свято снігового містечка, Свято першого хліба, Свято батька, Свято книжки, Свято творчості, Свято рідного слова, весняні Свята краси, Свято жайворонка. Загальношкільними святами були також Тиждень саду, День першого снопа, дні рідної природи.

Поширеною формою організації позакласної роботи у Павлівській школі були різноманітні спортивні змагання. Серед них туристичні походи, лижні мандрівки, ігри на місцевості, змагання з баскетболу, волейболу, тенісу, шахів, катання на ковзанах, плавання.

Великого значення у позакласній роботі з учнями В. О. Сухомлинський надавав екскурсіям, листуванню, випуску стінних газет, виставкам дитячих робіт, олімпіадам.

Розширенню круговору учнів, створенню інтелектуального фону до кожного питання навчальної програми сприяли індивідуальні форми роботи - бесіди, заняття.

В. О. Сухомлинський високо цінував самообслуговування та виконання робіт для школи. Він вважав, що самообслуговування є важливим засобом дисциплінування людини, виховання почуття

обов'язку перед іншими людьми. Самообслуговування у Павлівській середній школі здійснювалося через такі форми: чергування в класі, школі, лабораторії, майстерні, догляд за квітами, акваріумами, оновлення книжкових стендів.

Рівноманітним був також комплекс робіт для школи. Учні виготовляли та ремонтували шкільні меблі, посібники, макети для навчальних кабінетів, ящики з-під росади для шкільної теплиці, брали активну участь в обладнанні кабінетів, кімнати кавки, кімнати думки, кімнати важких справ, виготовляли декорації для шкільного лялькового театру, простий сільськогосподарський інвентар та мініатюрні сівалки, молотилки, насоси, які використовувалися ними під час роботи на навчально-дослідних ділянках.

З працею на навчально-дослідній ділянці, пасіці, саду, шкільці та винограднику був тісно пов'язаний розвиток позакласних форм діяльності школярів. Учнями У-УІІ класів було створено бригаду малої механізації. Старшокласники були об'єднані в бригаду юних механізаторів. Структуру бригади складали ланки: шоферів, електротехніків, слюсарів, токарів. В. О. Сухомлинський називав їх "ланками юнацьких захоплень".¹

Крім вищеназваних форм, педагог описав роботу юних рослинників і бригади юних садівників. Багато форм трудової позакласної діяльності школярів були пов'язані з роботами по впорядкуванню та озелененню території школи, села. Ряд форм позакласної роботи було зв'язано з охороною природи, примноженням її багатств.

Для виявлення індивідуальних особливостей учнів у Пав-

1. Сухомлинський В. О. Праці, покликання, щастя // Вибр. твори В 5 т. - К.: Рад. школа, 1976-1977. - Т. 5. - С. 175.

лиській школі було створено матеріальну базу, яка дозволила їм брати участь у різноманітних видах трудової діяльності - від вирощування квітів до обробки металів.

У здійсненні профорієнтаційної діяльності широко використовувалися такі масові форми позакласної діяльності, як зустрічі з кращими виробничниками.

Для повнішого задоволення інтересів кожного учня масові форми поєднувалися з індивідуальною навчально-виховною роботою. З цією метою у школі проводилися індивідуальні бесіди, давалися завдання з виготовлення моделей, вузлів машин, здійснювалося керівництво гуртками, організовувалося позакласне читання школярів, виступи з лекціями та повідомленнями.

Велику педагогічну значимість мали групові форми позакласної діяльності - клуби, гуртки, шкільні театри, секції.

Найбільш поширеною формою роботи були різноманітні за змістом і характером діяльності гуртки. Наприклад: у старшокласників - науково-предметні гуртки (математичний, фізичний, хімічний, біологічний, історичний, етнографічний, астрономічний, географічний, гуртки юних механізаторів, радіотехніків, гуртки автоматики і радіоелектроніки, юних дослідників природних багатств рідного краю); у учнів середніх класів - гурток юних друзів науки, де кожна галузь знання - математика, фізика, астрономія, географія тощо - мала свою секцію. Керували нею учні IX-X класів, а робота гуртка базувалася на таких принципах: інтелектуальна насиченість діяльності, розвиток і задоволення індивідуальних нахилів і нахилів та самодіяльність.¹

В. О. Сухомлинський роботу в секціях побудував таким чином,

1. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Вибр. твори: В 5 т. - К.: Рад. школа, 1976-1977. - Т. 1. - С. 345.

що в них поєднувалися групові та індивідуальні форми позакласної роботи. Працюючи в гуртку, кожен учень робив те, що найбільше відповідало його індивідуальним задаткам і сприяло інтелектуальному розвитку. Так, у секції електротехніки, матеріальною базою якої було понад п'ятсот найрізноманітніших електричних приладів і моделей машин, підлітки проводили досліди з електрики та магнетизму, вивчали спеціальну науково-дослідницьку літературу, виготовляли прилади, організовували виставки, проводили олімпіади, ігри, вікторини, вечори науки і техніки для батьків. У хімічній секції вивчалися властивості речовин, проводили досліди. В радіосекції підлітки виготовляли лампові приймачі, вчилися працювати на телеграфічному апараті, випускали шкільну радіогазету. Багато нового, такого, що не вивчалось на уроках діти дізнавалися в математичних, краєзнавчих, географічних, історичних секціях. Завдяки їх роботі створювався той фон позапрограмного, необов'язкового матеріалу, який мав таке важливе значення для свідомої розумової праці, інтелекту і духовного світу школяра.

Задатки та нахили підлітків до різноманітних видів творчої діяльності розвивалися у технічних і сільськогосподарських гуртках юних конструкторів, слюсарів-моделістів, електротехніків і радіотехніків, токарів, столярів, будівельників, тваринників, рослинників, механізаторів, садівників і лісівників, бджоларів, юних селекціонерів та інших. У молодших школярів також існували різноманітні об'єднання творчої праці: юних садівників, захисників природи, квітників, бджоларів, гуртки художнього різьблення по дереву і художньої вишивки, гуртки юних техніків, мотористів, юних мандрівників по рідному краю, юних дослідників природних багатств.

Естетичні запити і потреби учнів всіх класів задовольняли-

ся у гуртках художнього слова, літературно-творчих, драматичних, музичних, художнього читання, шкільному ляльковому та в театрі казки.

Участь молодших школярів, підлітків, юнаків та дівчат у клубній, гурткової, секційній роботах поглиблювала знання з навчальних дисциплін, розширювала кругозір, сприяла набуттю ними вмінь та навичок, спрямованих на розв'язання цікавих завдань, розвиток творчості. Творча праця облагороджувала моральне обличчя юного громадянина, формувала широту його думки. Цьому сприяло й те, що в одній особі поєднувався творець задуму і виконавець роботи, конструктор і майстер, який втілював конструкцію в життя. На випадково названі вище групові форми позакласної роботи були невід'ємною складовою цілісної системи навчально-виховного процесу у В. О. Сухомлинського, спрямованого на формування всебічно розвинутої особистості і творчо використовуються в сучасній школі.

У розділі також висвітлено питання спільної участі сім'ї і школи в організації та проведенні позакласної роботи.

Важливе місце у ньому відводиться керівництву позакласною роботою. Пріоритетність такого підходу була обумовлена тісним взаємозв'язком між позакласною та навчально-виховною роботою на уроках.

Правильне керівництво такою важливою ділянкою, за Сухомлинським, передбачало чітке розуміння її місця в системі навчально-виховної роботи школи, знання її змісту, специфіки та форм організації. Всі форми позакласної роботи, на думку В. О. Сухомлинського, покликані сприяти підвищенню якості знань учнів, розширенню світогляду, розвитку ініціативи та індивідуальних нахилів учнів, підготовці їх до практичної роботи.

Головне завдання в керівництві позакласною роботою В. О. Су-

хумлінський вбачав в умінні забезпечити тісний зв'язок поза-класної роботи з розв'язанням найголовніших освітніх і виховних завдань школи.

Реалізацію цих найважливіших завдань у Павлівській школі забезпечувало чітке планування позакласної діяльності. Плануючи позакласну роботу на навчальний рік, В. О. Сухомлінський домагався, щоб форми цієї роботи були різноманітними. В планах визначалися колективні форми позакласної роботи, групова та індивідуальна робота з учнями. У керівництві позакласною роботою велику роль відігравав правильний добір організаторів масових форм роботи і керівників гуртків. Стабілізації управлінської діяльності в позакласній роботі сприяли методи розподілу обов'язків між директором і його асистентами. Важливе значення В. О. Сухомлінський відводив аналізу позакласних занять та розповсюдженню передового педагогічного досвіду через педагогічну раду, предметні комісії, методичні об'єднання.

Поради В. О. Сухомлінського не втратили своєї актуальності в умовах сьогодення. Цінний досвід впровадження його ідей є у Павлівській середній школі імені В. О. Сухомлінського, Перегонівській, Савонівській, Комишуватській, Красносільській, Петрівській, Голоківській, Бірківській, Трилівській, Крутеньківській, Компаніївській, Бобринецькій № 1, Ульяновській № 2, Маловисківській № 4 середніх школах Кіровоградської області. В школах № 3, 4, 14, 18, 21, 33, 34 м. Кіровограда, № 19 м. Дніпропетровська, № 14 м. Луцька. Колективи вищезазначених навчальних закладів творчо використовують, розроблені В. О. Сухомлінським індивідуальні, групові і масові форми роботи. Слід відзначити, що творчість В. О. Сухомлінського вивчають і творчо використовують у вищих навчальних закладах. У Луцькому педагогічному інституті імені Лесі Українки діяв педагогічний гурток. Його учасни-

ки не тільки вивчали спадщину В. О. Сухомлинського, а й вели з ним листування. В 1970 році в інституті було створено педагогічний клуб імені В. О. Сухомлинського. Члени клубу вели різноманітну роботу з впровадження ідей В. О. Сухомлинського у загальноосвітню школу.

Після реорганізації Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки у Волинський університет, роботу з впровадження ідей В. О. Сухомлинського у навчально-виховний процес продовжують в Інституті соціальних наук ВДУ ім. Лесі Українки. Ним, спільно з Академією педагогічних наук України і Всеукраїнською асоціацією Василя Сухомлинського 26-27 грудня 1994 року були проведені Перші Всеукраїнські педагогічні читання "Освітньо-виховні ідеали В. О. Сухомлинського в контексті сучасності".

Студенти цього навчального закладу, починаючи з 1 курсу, у навчальній і позанавчальній роботі ознайомлюються з спадщиною видатного педагога, увагають її у курсових проектах, апробують у позакласній роботі під час педагогічної практики, готують дипломні роботи.

Отже, вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського у позанавчальній роботі та використання її під час проходження педагогічної практики дозволяє студентам збагнути глибину педагогічних явищ і підготуватися до майбутньої вчительської роботи.

У висновках сформульовані основні результати проведеного дослідження.

1. У результаті історико-педагогічного дослідження встановлено, що у творчості відомого українського педагога В. О. Сухомлинського знайшли подальший розвиток позакласні форми навчально-виховного процесу, розроблені вітчизняними вченими Г. С. Сквородю, К. Д. Ушинським, М. І. Пироговим, І. Я. Франком, Лесею Укра-

інкою, М. М. Коцюбинським, А. С. Макаренком.

2. Ознайомлення з педагогічною спадщиною В. О. Сухомлинського, архівними матеріалами і публікаціями про нього дають підстави стверджувати, що позакласну роботу педагог розглядав як спеціально організовані позакласні заняття, які сприяли формуванню гармонійно розвинутої особистості, поглибленню знань, розвитку умінь і навичок, забезпеченню повноцінного відпочинку школярів. Її сутність визначалася чіткою системою, процесуальними компонентами якої були такі специфічні ознаки: суцільна значимість, добровільність, самодіяльність, ініціативність, ігрова діяльність, романтика, різноманітність, дослідницький характер, врахування вікових і індивідуальних особливостей, планування; масові, групові та індивідуальні форми цієї діяльності, а також структура керівництва нею.

3. В. О. Сухомлинський розробив і впровадив у практику роботи Павлівської середньої школи різноманітні форми організації позакласної навчально-виховної діяльності учнів. Найбільш важливими були: масові (вечори, ранки, диспути, загальношкільні свята, предметні олімпіади, листування, ігри, екскурсії, виставки, бесіди, випуск стінної преси, організація музеїв, проведення комплексу робіт, пов'язаних із продуктивною працею і самообслуговуванням), групові (клубна, гурткова, секційна робота та діяльність шкільного театру), індивідуальні (створення колекцій грамплатівок, особистих бібліотек, словесних скриньок, збір репродукцій картин та організація індивідуального читання).

4. Новаторський підхід В. О. Сухомлинського до розвитку позакласних форм роботи полягав у тому, що ним було доведено необхідність залучення до гурткової роботи учнів із сповільненим розумовим розвитком, дітей дошкільного віку. Ним також було створено різноманітні за змістом і характером діяльності

гуртки: науково-предметні (для старшокласників), книг друзів науки (для підлітків), різноманітних об'єднань творчої праці (для молодших школярів). В колективах художнього слова, драматичних, літературно-творчих, музичних і шкільному театрі казки задовільняли свої естетичні запити і потреби учні різних вікових груп. Конкретною практично орієнтованою є розроблена педагогом тематика і методика проведення вечорів, засідань клубу Книж мислителів, диспутів, військових ігор, екскурсій, "подорожей до джерела думки і рідного слова", предметних олімпіад, позакласного читання, різноманітних бесід.

Б. В. О. Сухомлинським були розроблені методичні поради, спрямовані на удосконалення керівництва позакласною роботою:

- необхідність чіткого розуміння директором школи місця, завдань, форм та специфіки позакласної діяльності у системі всієї навчально-виховної роботи школи;
- створення умов для урівноманітнення методів і форм позакласної роботи;
- доцільність керівництва директором школи і проведення ним через педагогічну раду, предметні комісії, методичні об'єднання інструктування учителів і класних керівників, які займаються нею;
- важливість відвідування, аналізу і узагальнення позакласних занять у вигляді оглядових доповідей на засіданнях педагогічної ради і методичних об'єднань.

Методичні поради В. О. Сухомлинського, розроблені ним форми позакласної роботи знаходять використання у діяльності багатьох навчальних закладів України. Отже, вони заслуговують на повсякденну пропаганду і втілення в життя шляхом проведення науково-практичних конференцій, запровадження спецкурсів (спецсеминарів), розробки циклу лекцій та ознайомлення з їх змістом педа-

гогічних працівників на курсах перекваліфікації.

Звичайно, проведене дослідження не претендує на повне і всебічне розв'язання порушених у ньому питань. Багатогранна спадщина В. О. Сухомлинського, важливість і значимість якої актуалізується в наш час, заслуговує на подальшу розробку. Зокрема, більш глибокого вивчення потребує методика проведення позакласних занять у різних вікових групах.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях автора:

1. Форми організації позакласної навчально-виховної діяльності учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Методичні рекомендації. - Луцьк, 1996. - 22 с.

2. Ідеї гуманізму в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Методичні рекомендації. - Луцьк, 1992. - 19 с. (у співавторстві).

3. Організація соціально-педагогічної допомоги сім'ї у практичній діяльності В. О. Сухомлинського // Методичні рекомендації "Українська народна педагогіка - складова частина соціально-педагогічної роботи з молоддю." - Луцьк, 1995. - С. 16-20.

4. Групові форми організації позакласної навчальної роботи у педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського // Матеріали 1 Всеукраїнських читань "Освітньо-виховні ідеали В. О. Сухомлинського в контексті сучасності" - Київ-Луцьк, 1994. - С. 150-153.

5. Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського на Волині // Матеріали 1 Всеукраїнських педагогічних читань "Освітньо-виховні ідеали В. О. Сухомлинського в контексті сучасності". - Київ-Луцьк, 1994. - С. 17-22 (у співавторстві).

6. Розвиток В. О. Сухомлинським принципів управління школою // Наук.-метод. збірник "В. О. Сухомлинський і сучасність". - Київ, 1994. - С. 84-90 (у співавторстві).

7. В. О. Сухомлинський про виховання морального ідеалу молодого покоління //Матеріали XXXVIII конференції професорсько-викладацького складу інституту. -Луцьк, 1992. -С. 16.

8. Моральне виховання молодшого школяра засобами народної пісні та класичної музики в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського//Тези доповідей та повідомлень міжвузівської науково-методичної конференції "Творче використання народної пісні і музики в процесі музичного виховання школярів". -Луцьк, 1992. -С. 37-38.

9. К. Д. Ушинський про позакласні форми роботи з учнями // Тези доповідей науково-практичної конференції "К. Д. Ушинський та сучасна педагогічна наука". -Луцьк, 1994. -С. 51.

Остапювская Т. П. "Формы организации внеклассной учебно-воспитательной деятельности учащихся в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01-теория и история педагогики, Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1996.

Защищаются результаты историко-педагогического исследования, в котором проанализированы педагогические взгляды В. А. Сухомлинского на сущность, специфические признаки, содержание внеклассных форм учебно-воспитательного процесса, их использование в современной теории и практике.

Установлено, что В. А. Сухомлинским было разработано и внедрено в практику работы Павлишской средней школы массовые, групповые, индивидуальные формы внеклассной работы.

Ostapovska T.P. Extracurricular form of organization of teaching and educational process in Sukhomlinsky's pedagogical heritage.

The thesis is submitted for receiving the Academic Degree - Candidate of Pedagogical Science specializing in 13.00.01 - theory and history of pedagogics. Ukrainian Academy of Pedagogical Science, Kyiv, 1996.

The results of the historico-pedagogical research of Sukhomlinsky's views on the essence, specific signs, content of the extracurricular forms of teaching and educational process, their usage in the modern theory and practice.

The candidate for a degree proved that Sukhomlinsky had worked out mass, group and individual forms of extracurricular activity and applied them in Pavlish secondary school practice.

Ключові слова: позакласна робота, форми позакласної роботи, навчально-виховний процес.

446570

Ar. 34.635
AB 34.635